

Szabad nemzet szabad hazában

Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció
kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára

• **Humaniórák** •

Szabad nemzet szabad hazában

Tanulmányok a polgári átalakulás
és a nemzeti modernizáció kérdéseiről
Erdődy Gábor 70. születésnapjára

Szerkesztette:

VARGA ZSUZSANNA • MELKOVICS TAMÁS

L'Harmattan
2021

Szöveggondozás: Székely Júlia

© Szerzők, Szerkesztők, 2021

© L'Harmattan Kiadó, 2021

ISBN 978-963-414-804-3

ISSN 2732-1959

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó igazgatója.

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel.: +36-1-267-5979

www.harmattan.hu

TARTALOM

TABULA GRATULATORIA	11
KÖSZÖNTŐ	13
INTERJÚ ERDŐDY GÁBORRAL (2017).....	15

I. ESZME ÉS RENDSZER

Gerő András: A 19. századi magyar liberalizmus karakterisztikája	31
M. Szebeni Géza: A karitástól a politikai felelősségvállalásig – vázlat a belga kereszténydemokráciáról	41

II. POLITIKAI HORIZONT

Veliky János: A politikai viták nyelvi-kulturális kerete az 1840-es évek elején	53
Mezey Barna: Egyenlőség, humanizmus, igazságosság. A politikai fordulat jelei az 1843. évi börtönügyi javaslatokban	65
M. Lovas Krisztina: Kossuth-gyászünnepek a dualizmus korában	75

III. DIPLOMÁCIA ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Csorba László: „Mi Belgiumban maradunk, s állandóul semmi esetre sem megyünk haza” A Kossuth-emigráció belgiumi mindennapjaiból	87
Míru György: Barátság, visszavonulás, magány – Teleki László emigráns évei	97
Zeidler Miklós: Genf – a Nemzetek Szövetsége fővárosa	105
Marchut Réka: Román konkordátum Bukarest, Róma, Budapest és Berlin diplomáciai erőterében	115
Sipos Balázs: Nyugat-európai antiamerikanizmusokról. A sztereotípiáktól az ideológiáig	125
Jeszenszky Géza: Vita a rendszerváltozás utáni német–magyar kapcsolatokról	135

IV. EGYHÁZTÖRTÉNETI MOZAIKOK

Bárány Zsófia: A szerelmes „catholica leány”, a Rómáig visszhangzó Pesti Hírlap és a protestánsokat dicsérő pápa – jelenetek a vegyes házasságok történetéből... ..	149
Fazekas Csaba: Magyar katolikus egyháztörténészek „szemhatára” a 19. század közepén	157

Molnár Ferenc: Vázlatok Pásztélyi Kovács János munkácsi püspök (1874–1891) életéről	167
Cúthné Gyóni Eszter: Zemplén György, a Pápai Magyar Intézet rektora	175
Várszegi Asztrik: „1988-at írtunk, minden és mindenki változásra várt és reménykedett” Miként neveztek ki a rendszerváltáskor katolikus püspököket Magyarországon?	185

V. 1848–1849

Velkey Ferenc: Egy metafora születése: a magyar argonauták	197
Pelyach István: Egy síríg tartó kapcsolat kezdetének buktatói. Damjanich János honvédtábornok és a 3. (szegedi) honvédszászlóalj első találkozásai	205
Fónagy Zoltán: Az anyák és a szabadságharc: nyilvános normák, személyes érzelmek	215

VI. TÁRSADALMI MOZGATÓRUGÓK

Dobszay Tamás: „Magyarországnak szabad fia vagyok” – A nemesi státus értéke és „használatá”. A nemesi társadalom tagoltsága	227
Fehér György: Betekintés egy arisztokrata házaspár életébe: gróf Apponyi Franciska és gróf Károlyi László	237
Varga Zsuzsanna: Amikor a parasztság nem kért, hanem követelt.....	247

VII. FÓKUSZBAN A SZEMÉLYISÉG

Melkovics Tamás: Batthyány Lajos mint Abd el-Kader – avagy egy algériai muszlim szabadsághős szerepében	257
Deák Ágnes: Politikusok a színpalak előtt és mögött, 1849–1850	265
Dénes Iván Zoltán: Egy névválasztás háttere, jelentése és kontextusa	275
Izsák Lajos: Az Antall-kormány megalakulása	283

VIII. FORRÁSOK MÉLYÉN

Völgyesi Orsolya: Az Eötvös–Teleki-levelezés kontextusairól	295
Hermann Róbert: Deák Ferenc ismert-ismeretlen levelei 1848-ból	303
Manhercz Orsolya: Beszédés beszédek. Amit a hercegprímás elmondhatott 1852-ben, és amit nem	315
Várkonyi Gábor: Jókai Mór: Egy az Isten – Szépirodalom és történelmi emlékezet. Gondolatok a történelemről, emlékezetéről.....	325
Szerencsés Károly: A múlt és A Holnap	331

IX. A TÖRTÉNÉSZ FELELŐSSÉGE

Pritz Pál: Honnan nézzük? 341

Ludger Kühnhardt: The post-corona world. A future research agenda for historians
and others 351

A KÖTET SZERZŐI 361

ROMÁN KONKORDÁTUM BUKAREST, RÓMA, BUDAPEST ÉS BERLIN DIPLOMÁCIAI ERŐTERÉBEN

MARCHUT RÉKA

Nincs könnyű helyzetben egy történésztanonc, amikor a Berlint és Vatikánt is nagykövetségként megírt kiváló történész tanárát szeretné egy diplomácia-történeti írással köszönteni. Mégis, bár félve, de megteszi. Teszi annak reményében, hogy ennek apropóján is, az esetleges kritikákon keresztül is, még többet tanulhat tanárától, aki a diplomáciát nemcsak kutatta, hanem művelte is. Mélyen bennem élő közös pozsonyi és bécsi séták után valahol talán majd sor kerül egy olyan sétára is, ahol ennek a tanulmánynak az esetleges hibáit meg tudjuk beszélni. Köszönöm, Tanár Úr! Köszönöm, Gábor! Isten éltesen sokáig!

Tanulmányomban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy a Vatikán¹ Romániával 1927-ben kötött, 1929-ben ratifikált konkordátuma milyen érdekek mentén született meg; abban hogyan vett részt a magyar és a német diplomácia; hogyan próbálták azt alakítani?

A Románia és Vatikán közötti érintkezések már 1919-ben megkezdődtek. A konkordátum Románia számára nem egyszerűen egyházi jogi kérdések rendezése volt. A témának súlyos vallási és nemzetiségi vetülete is volt: Románia első világháborút követő új határai között 13–14% görög és római katolikus népesség élt. 1 137 868-an voltak római katolikusok. Ebből 980 868 személy a magyar államtól Romániához csatolt területen lakott. Nemzetiségüket tekintve a következőképpen oszlottak meg:²

magyar	német	román	egyéb	összesen
624 858	279 977	5 818	52 215	980 868

A Magyarországtól Romániához csatolt területeken négy római katolikus egyházmegye volt: az erdélyi, a nagyváradi, a szatmári, a csanád-temesvári, a görögkatolikusok pedig az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegyéhez

¹ Bár a Vatikán mint állam ekkoriban még nem létezett, az csak 1929-ben jött létre, mégis mivel a közbeszédben ez egy elterjedt kifejezés az Apostoli Szentszék megnevezésére, ezért a Szentszék mellett ezt is használom, a kettőt szinonimaként.

² *Jancsó Benedek: Katholicizmus Romániában. Magyar Szemle 2. (1928) szeptember, 62–63.*

tartoztak. Ez a helyzet, továbbá az, hogy ezen katolikusok nagy része olyan egyházmegyék területén lakott, amelyek határai más országokba is átnyúltak, tette szükségserűvé a konkordátum megkötését.

A Szentszék 1919-ben Bukarestbe küldte Louis-Ernest Dubois francia bíborost, aki Ferdinánd királynak két megoldandó kérdést vázolt: a diplomáciai kapcsolatok felvételét és a konkordátum megkötésének szükségességét.³ Ferdinánd mindkettőben készségesnek mutatkozott, és mivel maga is katolikus volt, XV. Benedek pápa szemében különlegesen fontos volt a személye. A diplomáciai kapcsolatok felvételére a békeszerződés aláírása után kerülhetett sor. 1920 júniusától Dimitrie Pennescut nevezték ki vatikáni román követté, aki 1928. május 23-ig töltötte be ezt a pozíciót,⁴ tehát szinte a konkordátum-ügy teljes egészében ő képviselte Románia érdekeit a Szentszéknél. A Vatikán pedig Francesco Marmaggi apostoli nunciust delegálta Bukarestbe 1920. október 17-én.⁵ Ő azonban csupán 1923 augusztusáig maradt a román fővárosban, helyét Angelo Dolci vette át.⁶ Pennescu már a Szentatyánál tett akkreditáló látogatása során felvetette a konkordátum megkötésének igényét a román állam részéről, majd ugyanezt megismételte Gasparri Pietro bíboros államtitkáránál is.⁷

A román kormány konkordátum-tervezetét Vasile Lucaciu görögkatolikus pap és közéleti szereplő 1920 elején nyújtotta át a rendkívüli ügyeket intéző Kongregációnak. A tervezet a magyar Külügyminisztériumon keresztül az erdélyi püspökök tudomására jutott.⁸ Az Apostoli Szentszék mellett 1920 szeptemberétől gr. Somssich József képviselte Magyarországot.⁹ Novemberben már jelentette Csáky Imre külügyminiszternek Lucaciu tervezetét, és egyben kérte a Szentszéket, hogy a konkordátum megkötését lehetőleg minél tovább halassza.¹⁰ Ugyanakkor a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Vass József felkérte a püspököket, hogy észrevételezzék a tervezetet. Várady Lajos kalocsai érsek, Szmrecsányi Lajos egri érsek, Miklósy István hajdú-

³ *Herban, Adela-Maria*: Relațiile diplomatice dintre România și Vatican în perioada 1920–1940. Teza de doctorat. Cluj-Napoca, Universitatea „Babes-Bolyai”, 1998. 82.; nyomtatásban megjelent: *Uő*: Romania–Vatican, 1920–1940: relații diplomatice. Deva 2002.

⁴ Romania–Vatican. Relații diplomatice. Vol. 1. 1920–1950. Szerk. *Marius Ioan Bucur*. București 2003. 3.

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (Román Külügyminisztérium Levéltára, a továbbiakban: AMAE) Fond 77/Personale P51 132–138. Közli: Romania–Vatican i. m. 6–10.

⁶ *Herban, A.-M.*: Relațiile diplomatice i. m. 83.

⁷ AMAE, Fond 77/Personale P51 132–138. Közli: Romania–Vatican i. m. 6–10.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztály iratai 230. cs. 27/3. t. 773/1924 Észrevételek a javasolt Concordatum szövegéhez 1920. március 20. 358–376.

⁹ *Pritz Pál*: Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944). In: *Uő*: Magyar diplomácia a két háború között. Bp. 1995. 23.

¹⁰ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2/1922 Somssich József követ jelentése Csáky Imre külügyminiszternek 1920. november 26.

dorogi püspök és Csernoch János hercegprímás megtették észrevételeiket.¹¹ Csernoch hercegprímás azonban maga is levélben fordult Gasparri államtitkárhoz, melyben jelezte, hogy a vatikáni magyar követ két jegyzéket fog átnyújtani a Szentszéknek.¹² Somssich legitimizmusa miatt Gasparri szimpátiáját élvezte, ezért Gasparri odaadta neki Vasile Lucaciu újabb tervezetét, hogy juttassa azt el Csernoch hercegprímásnak.¹³

Az új román tervezet alapján megindultak a tárgyalások Róma és Bukarest között. Somssich azt javasolta Gratz Gusztáv külügyminiszternek, hogy ne siessenek még a második tervezetre adott kifogásokkal, mert belátható időn belül nem lesz konkordátum.¹⁴ Neki lett igaza. A Vatikán már 1921 első felében megszakította a tárgyalásokat Romániával, és ezúttal a Szentszék állt elő új tervezettel. Pennescu román követ elismerte ugyan, hogy ez a tervezet már előrelépést jelent, de a román állam érdekeit nem látta garantálva abban.¹⁵

A magyar kormány eredményességét nagyban gátolta IV. Károly sikertelen, második visszatérési kísérlete is. Gasparri bíbornok közölte Somssich követtel: „Ha Károly királynak coup-ja sikerült volna, úgy magam is azt mondanám – úgymond –, hogy van kilátás Erdély visszaszerzésére, és hogy nem kell a concordatumot megkötni, de így, hogy nem sikerült, erről a reményről le kell mondani és nem marad egyéb hátra, mint a concordatumot mégis megkötni.”¹⁶ A magyar észrevételek az ország területi integritásának visszaállítása reményében születtek. Erre vonatkozólag Gasparri azt mondta Somssichnak: „a magyar papok hát még mindig abban a hitben vannak, hogy Erdély megint visszakérül Magyarországhoz: – erről a reményről, különösen az utolsó események következtében voltaképpen le kellene mondaniok!”¹⁷ Erről sem a magyar papok, sem a politikusok, sem az uralkodó magyar köztvélemény az egész két világháború közötti időszakban nem mondott le.

¹¹ MNL OL, K 63 230. cs. 27/3 t. 773/1924 427–432. 1920. december 19. Várady L. Árpád kalocsai érsek észrevételei; 1920. december 30. Szmrecsányi Lajos egri érsek észrevételei; 1921. január 4. Miklósy István hajdúdorogi püspök észrevételei.

¹² MNL OL, K 63 230. cs. 27/3 t. 773/1924 433–434. 1921. január 16. Csernoch János észrevételei; és 231. cs. 2/1922 554. 1921. január 30. Csernoch János levele Pietro Gasparrihoz.

¹³ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2/1922 538–540. 1921. február 28. Somssich József jelentése Gratz Gusztávnak.

¹⁴ MNL OL, K 63 230. cs. 27/3 t. 773/1924 474. 1921. március 25. Somssich József bizalmas jelentése Gratz Gusztávnak; valamint 514–520. 1921. március 22. Somssich József bizalmas jelentése Gratz Gusztávnak.

¹⁵ *Herban, A-M.: Relațiile diplomatice* i. m. 113.

¹⁶ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 6850/1921 310–314. Somssich József jelentése a Külügyminisztériumnak 1921. október 27.

¹⁷ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 6850/1921 229. Somssich József jelentése a Külügyminisztériumnak 1921. október 29.

Somssich azt javasolta, hogy Serédi Jusztinián egyházi tanácsossal készíttessenek el egy dióhéjszerű összefoglalást.¹⁸ Serédi Gasparrinak jó barátja volt, „persona gratissima”, ezért a követ helyesen látta meg, hogy Serédin keresztül lehetne valamiféle eredményt elérni a Vatikánban.¹⁹ Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök is Somssichhoz és Serédihez fordult segítségért. Gasparri államtitkár azonban meglehetősen közönnnyel fogadta az erdélyi püspök próbálkozását, mondván, hogy Majláth nem vallási, hanem politikai okokból emel szót a konkordátum ellen.²⁰ Éppen ezért Somssich felhívta a magyar püspökök figyelmét, hogy nem elsősorban vagyoni kérdésekben argumentáljanak, hanem inkább az egyházi szempontokra helyezték a hangsúlyt.²¹ A ballhausplatzi szellemben nevelkedett Somssich éles látással óvott azonban attól, hogy a magyar kormány törekvései a román konkordátummal kapcsolatban idővel nehogy visszaüssenek.²²

A konkordátum-ügy történetében a legjelentősebb magyar tervezet 1922 nyarára készült el, és Serédi Jusztinián, akkoron kánonjogi tanácsos fogalmazta meg.²³ Diplomáciai megfontolásokból kerülni akarták annak a látszatát, hogy a tervezet a magyar kormány álláspontját képviselné. Ez a konkordátum-tervezet úgy került a Szentszék elé, mint a romániai katolikus püspökök tervezete. A tervezet szerint a román állam a katolikus egyházat jogi személyként ismeri el. Az állam garantálja a szabad vallásgyakorlatot és az áttéréseket. Az egyházmegyék beosztását nem változtatják, az erdélyi latin rítusú egyházmegyét közvetlenül a pápa alá helyezik, az óromániai latin rítusú egyházmegyék pedig a bukaresti érsek alá tartoznak. A káptalanok és parókiák felállításáról az egyházi törvények rendelkeznek. A megyéspüspököket a Szentszék nevezi ki, a román királynak nem lesz főkegyúri joga. A világi papokra és a szerzetesekre az egyházi törvények vonatkoznak, világi bíróság elé nem vihetők. A katolikus iskolák autonómiájukat megtarthatják, a tanítási nyelvet pedig a tanulók anyanyelvének relatív többsége dönti el. A román állam az eddig lefoglalt egyházi javakat visszaadja, vagy az egyházat kártalanítja. Sajnos a tervezet a kompromisszumnak a legapróbb jelét sem mutatta, és nem fejezte ki sem a bukaresti érsek, sem a jászvásári püspök álláspontját, mindezért nem is volt eredményes.

¹⁸ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 6850/1921 257–261. Somssich József jelentése a Külügyminisztériumnak 1921. október 22.

¹⁹ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2/1922 172–173. Somssich József jelentése Bánffy Miklósnak 1922. január 19.

²⁰ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 6850/1921 242–245. Somssich József bizalmas jelentése a Külügyminisztériumnak 1921. november 25.

²¹ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2/1922 233. Somssich József jelentése a Külügyminisztériumnak 1921. november 5.

²² MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2351/1922 135. Somssich József jelentése a Külügyminisztériumnak 1922. április 2.

²³ MNL OL, K 63 231. cs. 27/3 t. 2351/1922 85–98. Serédi Jusztinián konkordátum tervezete.

Mivel jelentős számú német nemzetiségű római katolikust is érintett az egyházi rendezés, gondolhatnánk, hogy a német diplomácia a magyarhoz hasonlóan heves tevékenységet folytatott a Vatikánban, és akár összefogásra is sor kerülhetett volna. De nem így történt, és ennek több oka is volt. Egyfelől a német külpolitikai irányvonalba nem fért bele ez az aktív szerepvállalás, másfelől a románoktól joggal remélhették, hogy a magyarok ellenében a németek számára kedvező rendezés várható. Bár a németek konkrét lépéseket nem tettek a konkordátum befolyásolására, a tárgyalások menetét mérsékelt érdeklődéssel figyelték.

A németek tárgyban mutatott érdektelenségét mutatja, hogy az első jelentés 1924-ből való, amikor a vatikáni német nagykövet, Carl-Ludwig Diego von Bergen csak tájékoztatásul közli a Külügyi Hivatallal, hogy a két ország között a konkordátum-tárgyalások újra megkezdődtek.²⁴ Az újból megindult tárgyalások Bukarestben azonban újra elakadtak, amiben az ortodox egyháznak is szerepe volt.²⁵ A főbb nehézségek pedig az iskolakérdés körül voltak. A román kormány a Vatikánban is az olasz politika exponensét látta, és így a priori bizalmatlan volt, és defenzívába helyezkedett.²⁶

Rubido-Zichy 1924 augusztusában emlékiratot terjesztett fel Daruváry Géza külügyminiszternek, amelyet az erdélyi illetékes római katolikus körök terjesztettek hozzá.²⁷ Az emlékirat célja az lett volna, hogy azt olaszra fordítva olyan lapban helyezték el, amelyet a pápa olvas. Bár a bukaresti követ szkeptikus volt az emlékirat hatását illetően, de javasolta a külügyminisztériumnak, hogy dolgozzák azt át olyan személyek, akik járatosak a vatikáni körökben. Az emlékiratot átdolgozták és úgy határoztak, hogy egy olyan nem olasz lapban fogják megjelentetni, melyet az ottani nunciátúra fog megküldeni a pápának.²⁸

A sajtópropagandának nagyobb hatása lett, mint amit a követ remélt. 1924 decemberében a bernai román delegátus azt a nyugtalanító kijelentést közölte a román külügyminisztériummal, hogy a Vatikán egy vehemens kampányt fog indítani az egész világon Románia ellen, hogy rákényszerítse a konkordá-

²⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Német Külügyi Levéltár, a továbbiakban: PA AA) RAV Bukarest 135, 1924. június 23. A szentszéki német nagykövet (Bergen) jelentése a német Külügyi Hivatálnak a román konkordátum-tárgyalásokról.

²⁵ *Marton József*: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. In: Erdélyi Múzeum 57. (1995: 1–2. sz.) 53.

²⁶ Románia azt nem tudta megbocsájtani Mussolininek, hogy elismerte a Szovjetuniót, így jelentősen megromlott a román–olasz viszony.

²⁷ MNL OL, K 63 230. cs. 27/3 t. 773/1924 Rubido-Zichy Iván szigorúan bizalmas jelentése Daruváry Géza külügyminiszternek 1924. augusztus 14.

²⁸ Uo.

tum aláírására.²⁹ Ugyanakkor olasz, francia, német és svájci katolikus lapokban Romániát támadó cikkek jelentek meg, amelyekben leginkább az erdélyi egyházmegyék megszüntetését helytelenítették. A sajtóban megjelenő cikkek hatására Ion Duca külügyminiszter utasította Pennescu vatikáni román követet a tárgyalások újrafelvételének előkészítésére.³⁰

1925 elején azonban a román ellenpropaganda is hatásos volt. Pennescu szót emelt Gasparrinál, hogy a budapesti nuncius, Lorenzo Schioppa az irredenta magyar megmozdulásokat támogatja.³¹ Néhány hónappal később a nunciust visszahívták Budapestről. Schioppa helyére Cesare Orsenigo került, akinek nem volt fontos a magyar klérus és a hívek szeretete. Működése idején feszültségek mutatkoztak a magyar–szentszéki kapcsolatokban.³²

Közben mind a vatikáni, mind a bukaresti magyar követségen személyi változások történtek. 1924 szeptemberében az erősen legitimista Somssichot a külügyminisztérium visszahívta. Helyére Bornemissza Gyula báró került, aki azonban három hónap múlva betegségeire hivatkozva lemondott. A követség ügyeit ideiglenes ügyvivőként Balásy Antal követségi tanácsos intézte 1926. március végéig.³³ A bukaresti követségen is változás történt, Hory András ügyvivőt Belgrádba helyezték követnek.³⁴ Mind Somssichnak, mind Horynak az elhelyezése érzékenyen érintette a vatikáni és bukaresti követségeket. Ez jól látható a konkordátum-ügy kapcsán is. Az az intenzív munka, ami 1924-ig jellemző volt a témában ezeken a követségeken, ezt követően alábbhagyott.

1925 novemberében a bukaresti német követ már érdemben tájékoztatta a Külügyi Hivatalt. Megerősítette, hogy a megszakadt konkordátum-tárgyalások nemsokára újrakezdődnek, de még nagy nehézségeket kell leküzdeni. A Szentszék a konkordátum megkötésétől nem sokat remél, de egy biztos jogi alapot szeretne teremteni különösen a katolikus iskolák védelmében.³⁵ A vatikáni államtitkár megerősítette a bukaresti német követség november

²⁹ AMAE, Fond 71. Vatican. Relații cu România 1920–1944. 10 Convenție R, vol I. A Vatikáni román követség távirata a Külügyminisztériumnak 1924. augusztus 6. Közli: *Herban A.-M.*: Relațiile diplomatice i. m. 119.

³⁰ Uo.

³¹ AMAE, Fond 71. Vatican. 1920–1944. vol. 19. 48. Közli: *România–Vatican* i. m. 17–18.

³² *Gergely Jenő*: A 20. század (1918–1995). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk. Zombori István. Bp. 1996. 262.

³³ *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Vál., szerk., jegyzetekkel ellátta: *Pritz Pál*. Bp. 1994. 441. (a továbbiakban: *Iratok*)

³⁴ *Iratok* i. m. 433.; *Hory András*: Bukaresttől Varsóig. Sajtó alá rendezte, jegyzetelte, bevezető tanulmányt írta: *Pritz Pál*. Bp. 1987. 22.

³⁵ PA AA, RAV Bukarest 135, 1925. november 11. A bukaresti német követ (Freytag) jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

11-i jelentésének tartalmát. A Szentszék a katolikus iskolaügyet tekinti a legfontosabb kérdésnek, és számos nehézség állja útját a megegyezésnek.³⁶

1926 januárjában a vatikáni német nagykövet már arról számolt be, hogy az olasz sajtóügynökség azt a hírt terjesztette, hogy a konkordátum megkötésére hamarosan sor kerül. A szentszéki államtitkár, Gasparri arról tájékoztatta a német nagykövetet, hogy a tárgyalások kb. tizennégy napja lezárultak, és a román tárgyalópartner, Zenovie Păclișanu³⁷ már hazatért, hogy az eredményekről beszámoljon. De úgy tűnik – szól a jelentés –, hogy újabb akadályok gördültek a konkordátum aláírása elé. Az államtitkár azt mondta, hogy a Szentszék egy különmegbízottat fog Bukarestbe küldeni.³⁸ 1926 januárjában Pennescu követ bukaresti utasítások alapján valóban megindította a tárgyalásokat. A reményt keltő indulás a kormány akadémikuskodásai miatt azonban hamar megszakadt, mivel Bukarestben megerősödött az antikonkordisták tábora.³⁹

A német diplomácia azonban nem csupán a Szentszék mellől, hanem Bukarestben is figyelemmel kísérte a konkordátum-tárgyalások alakulását. A jelentésekből azt látjuk, hogy több alkalommal beszéltek a bukaresti nunciussal ez ügyben, valamint kirajzolódik az is, hogy a nuncius sokkal szkeptikusabb volt a konkordátum megkötésével kapcsolatban, mint a Szentszék.⁴⁰

Alexandru Averescu, akkori román miniszterelnök 1926. szeptemberi római látogatása felkeltette XI. Pius érdeklődését is, aki egy félórás pápai audiencián fogadta, majd a miniszterelnök Gasparrinál is látogatást tett, amiről az olasz sajtó hosszasán cikkezett.⁴¹ Balásy Antal vatikáni magyar követségi titkár Gasparritól azt hallotta, hogy a pápai audiencián a konkordátum ügye nem került szóba.⁴² A pápai audienciáról a szentszéki német nagykövet, von Bergen táviratban jelentett. Szeptember 22-én a Szentatya privát audiencián fogadta a román miniszterelnököt, aki ezt követően meglátogatta az államtitkárt, Pietro Gasparrit, írta a nagykövet. A szentszéki államtitkárság úgy nyilatkozott, hogy sem a tárgyalások, sem a konkordátum aláírásának

³⁶ PA AA, RAV Bukarest 135, 1925. november 25. A szentszéki német nagykövet (Bergen) jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

³⁷ Zenovie Păclișanu (1886-1957) történész, görögkatolikus pap, a Román Akadémia tagja volt. Erdélyi román származású volt, s mint ilyen a dualista Magyarországon szocializálódott, és így lett az erdélyi románok egy meghatározó vezéregyénisége.

³⁸ PA AA, RAV Bukarest 135, 1926. január 30. A szentszéki német nagykövet jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

³⁹ *Marton József*: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. Erdélyi Múzeum 57. (1995: 1–2. sz.) 56.

⁴⁰ PA AA, RAV Bukarest 135, 1926. március 2. A bukaresti német követség jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

⁴¹ AMAE, Fond 71. Vatican. 1920–1944. vol. 19. 69–70. Közli: Románia–Vatican i. m. 30–31.

⁴² MNL OL, K 63 Külügyminisztérium Politikai Osztály iratai 231. cs. 27/3 t. 6/1926 5. Balásy Antal vatikáni követségi titkár számjeltávirata, 1926. szeptember 26.

időpontjáról nem állapotok meg.⁴³ Látjuk, a magyar és a német követségi jelentés tartalmilag összecseng egymással, és mindkettőnek az információforrása Gasparri bíboros volt. Érdekes megfigyelni azonban, hogy a magyar követségi távirat egy nappal későbbi, mint a német, holott a magyar diplomácia sokkal aktívabb volt ez ügyben. Nem tudjuk, hogy ennek a késedelemnek mi az oka, de az is elképzelhető, hogy Balásy később találkozott Gasparrival, mint Bergen. Mindenesetre az ügy fontosságát a németek szempontjából is mutatja a gyors jelentéstétel.

Bár a Szentszék az Averescu-kormánytól a konkordátum-tárgyalások előrehaladását remélte, a nehézségek mégis megmaradtak. A bukaresti nunciusz úgy vélte, hogy az erőteljes román nacionalizmus gátja a megegyezésnek. A románok pedig azt gondolták, hogy idegenek akarnak beavatkozni a belügyeikbe – írta Gerhard von Mutius bukaresti német követ.⁴⁴ A nunciusz szkepticizmusa 1927 tavaszára még inkább elmélyült. A nunciusz szerint Averescu kormánya még kevésbé volt hajlandó a konkordátum megkötésére, mint a liberálisok. Mutiusnak az volt a benyomása, hogy a román nacionalista körök a nemzeti autonómia aláadását látják a konkordátumban.⁴⁵

Végül a konkordátum aláírására mégis az Averescu-kormány ideje alatt került sor, 1927. május 10-én. Vasile Goldiş és Gasparri bíbornok teljesen csendben, minden ünnepélyesség nélkül véglegesítette a megegyezést. A szentszéki német nagykövet csak bő egy hónappal a konkordátum aláírása után értesült arról, hogy az megtörtént.⁴⁶

A Vatikán (enyhítendő a várható budapesti kedvezőtlen hatást) ugyanezen napon kötött Magyarországgal egy *intesa simplicét* (egyszerű megegyezést) a püspökök kinevezéséről.⁴⁷ Gasparri május 10-én adta át a formális jegyzéket Nagy Eleknek, amelyben a Szentszék megtartotta magának a püspökök kinevezésének a jogát. Mai tudásunk szerint sem Nagy Elek, sem Balásy nem jelentett a külügyminisztériumnak a román konkordátum megkötéséről. Minden bizonnyal nem is értesültek róla. A konkordátum teljes szövege diplomáciai körökben is még hosszú ideig ismeretlen volt. Azt nem tudjuk, hogy mikor vált ismertté, azt azonban igen, hogy még 1927 októberében is arról panaszkodott a bukaresti német követ, hogy nincs meg a teljes szöveg, és

⁴³ PA AA, RAV Bukarest 135, 1926. szeptember 25. A szentszéki német követség (Bergen) távirata a német Külügyi Hivatalnak.

⁴⁴ PA AA, RAV Bukarest 135, 1926. november 2. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

⁴⁵ PA AA, RAV Bukarest 135, 1927. március 18. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a német Külügyi Hivatalnak.

⁴⁶ PA AA, RAV Bukarest 135, 1927. június 17. A szentszéki német nagykövet távirata a német Külügyi Hivatalnak

⁴⁷ *Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.* Bp. 1966. 301–312.; *Gergely J.: A 20. század i. m.* 264.

csak egy tartalmi kivonatot tudtak lefordíttatni németre. A kivonat alapján a Vatikán sokban engedett a román kérésnek, különösen a nagyváradai püspökség felosztásával, a bukaresti római katolikus prímási szék létrejöttével, a püspökök kinevezésével kapcsolatban, a papi állomány románosításával és a római katolikus vagyonok román állami ellenőrzésével. Az így teljesített román óhajok a római katolikus klérus által folytatott magyar propaganda „körülmetélésével” járnak, és a német–katolikus kisebbség javára válnak – vélte a követ. A bukaresti prímás a követtel szemben a konkordátumban azt látta, hogy a román törekvések érvényesültek, a Szentszék jóváhagyta az álláspontjukat. A nuncius pedig a konkordátum megkötését egyértelmű sikernek könyvelte el, de nem számolt a parlamenti nehézségekkel.⁴⁸

Terjedelmi okokból nem tudjuk most bemutatni a konkordátum aláírása és ratifikációja között eltelt két év diplomáciai manővereit, az egy külön tanulmány tárgya lehet.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a konkordátum megkötése elsődlegesen a Szentszék érdeke volt. Romániának kevésbé volt lényeges főleg az ortodox egyház ellennyomása miatt, amelyik uralkodó pozícióját féltette alaptalanul. A németek az első években egyáltalán nem foglalkoztak a kérdéssel, utána pedig inkább a román érdekeket próbálták erősíteni azt remélve, hogy azokban az egyházmegyékben, ahol jelentős számú német kisebbség él, előnyös pozícióba tudnak majd kerülni. A magyarok viszont ellenérdekeltek voltak a konkordátum megkötésében, mivel az egész trianoni helyzetet is csak interregnumként fogták fel, és az volt az alapállásuk, ha a konkordátum megkötetik, akkor azzal a pápa véglegesnek ismeri el a trianoni határokat. Mivel egy idő után belátták, hogy azt megakadályozni nem tudják, ezért igyekeztek a magyar érdekek érvényesítésére.

A megkötött konkordátummal tulajdonképpen senki nem volt megelégedve, és ez az elégedetlenség abból fakadt, hogy nem látták be, hogy a Szentszéknek nincs nemzeti politikája, csak egyházi politikája van, a katolikus egyház szupranacionális voltát nem szakíthatják szét a nemzetiségi ellentétek. Szent Péter utódjának a világ minden katolikusát képviselnie kell, tehát az ő érdekeinek felül kell emelkedni a nacionalizmusokon.

⁴⁸ PA AA, RAV Bukarest 135, 1927. október 26. A bukaresti német követség (Mutius) jelentése a német Külügyi Hivatalnak.